Малишев Борис Володимирович

доктор юридичних наук,
доцент кафедри теорії права та держави
Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Правові явища зі сфери належного та зі сфери сущого (теоретико-правовий аналіз)

Філософські категорії «суще» (позначає те, що є) та «належне» (позначає те, що повинно бути) мають статус універсалій, тобто визнаних всезагальних понять, які розгорнуто характеризують найважливіші аспекти розуміння людиною оточуючого її світу шляхом своєрідної дихотомії, яка передбачає поділ явищ на дві сфери, які хоча й тісно взаємодіють між собою, але не перетинаються і не переходять одне в одну.

Як вірно відзначається у літературі, лише у поєднанні ці дві категорії виконують пізнавальну роль [21, с.42]. Зважаючи на методологічну масштабність кожної із вказаних категорій, дослідження крізь їх призму правової матерії вимагає комплексного, найвищого за своїм рівнем наукової абстракцій, підходу. Це, в свою чергу, певним чином об'єктивно стримує дослідницьку активність у цьому напрямі.

Необхідно також наголосити на тому, що категорії «суще» та «належне», на відміну від інших загальновідомих у науковому світі парних філософських категорій, можуть бути застосовані тільки до людини, соціуму. Ця обставина зайвий раз підтверджує визначальну роль вказаних категорій для всіх гуманітарних наук, включаючи право. Проте методологічне значення антитези сущого і належного наразі є вкрай недооціненим вітчизняним правознавством, хоча вона може виступити ефективним засобом успішного і однозначного розв'язання багатьох проблем сучасної юридичної науки.

Отже, категорії «суще» та «належне» є надзвичайно важливими для пізнання правових явищ. Зрозуміло, що активне застосування галузевими юридичними науками певних пізнавальних моделей починається після їх успішного дослідження на теоретико-правовому рівні чи на рівні філософії права. Проте наявні у вітчизняній літературі спроби низки теоретиків права і філософів права (В. Дудченко [6], А. Козловський [13], Л. Петрова [17]) здійснити аналіз гносеологічного потенціалу вказаних категорій свідчать про те, що на даний час з'ясовано лише загальні риси сущого та належного як філософських категорій. В той же час найбільш нагальною потребою юридичної науки є як раз конкретний розгляд сущого та належного у контексті правових явищ.

Відтак метою цієї статті є з'ясування взаємозв'язку між правовими сферами сущого і належного, а також проведення на основі цього класифікації всіх правових явищ згідно

© Малишев Б.В.

з критерієм, який напряму залежатиме від того, до якої сфери (сфери належного чи сфери сущого) вони відносяться.

Кожне суспільство характеризується певним ступенем внутрішньої конфліктності, що обумовлено діалектичним шляхом розвитку світу. Для мінімізації негативних наслідків внутрішніх протиріч, а також для запобігання конфліктам та їх розв'язання, кожна з деонтичних систем (мораль, право, релігія, традиції тощо) пропонує суспільству свій інструментарій у вигляді соціальних норм, який полягає у визначенні прескриптивного зразку (моделі) належної поведінки у певній ситуації. Отже, соціальні норми містять припис, що стосується не сущого (фактів реальності), а належного (необхідного).

Змістом норми є вказівка на дію, яка може, повинна або не повинна бути здійснена. Різниця між дескриптивним і прескриптивним висловлюваннями полягає в тому, що дескриптивне висловлювання про ймовірний розвиток дій може не підтвердитися подальшим досвідом, і, отже, його потрібно буде замінити. Прескриптивне висловлювання (припис) не втрачає свого зобов'язуючого значення, навіть якщо хтось діятиме всупереч йому. Соціальні норми, в тому числі правові, не описують, а приписують [8, с. 23; 23, с. 13, 14].

На думку І. Ільїна, якщо й існує яка-небудь теза, що могла б розраховувати на широке визнання серед юристів-теоретиків, то це теза про те, що право є сукупністю норм. При цьому норма – це судження, що встановлює певний порядок як належний [9, с. 16]. Юридична норма є по суті імперативним приписом про належне, і цю думку поділяє абсолютна більшість вчених.

«Належне» чітко корелюється з «нормативним». Норма є ціннісним відображенням дійсності, вона несе ціннісне «навантаження», об'єктивує цінності. Норма є способом виразу належного, його формою. Деонтичне є змістом норм. За допомогою нормативного деонтичне об'єктивується, набуває статусу незалежної щодо індивідуальної свідомості об'єктивації. За допомогою норм належне стає реальністю. Норми є реальністю належного [15, с. 106, 115].

Належне закріплюється у знаковій (мовній) формі норм права. Знакова форма юридичної норми є фактом сущого, але зміст і смисл юридичної норми, а також її буття відноситься до сфери належного, оскільки норма виражає правило належної поведінки і вказує на дозвіл або заборону певних дій, але при цьому не має прямого відношення до жодного конкретного факту реальності. Сказане поширюється і на цінності-ідеали: вони є фактом сущого, але їх зміст, їх буття є сферою належного.

У межах будь-якого підходу до розуміння права або правової системи визначальними конструкціями є юридичні норми та суспільна правова ідеологія, які за своєю природою відносяться до сфери належного. Саме у суспільній правовій ідеології

кристалізуються ті правові цінності-ідеали, що становлять внутрішні цілі правової системи і являють собою засіб для досягнення загальносуспільних етичних ідеалів-цінностей. Юридичні норми є основними засобами досягнення внутрішніх цілей правової системи. Крім того, в юридичних нормах знаходять формальне закріплення і внутрішні цілі правової системи. Виходить, що правова система так само, як і норми та суспільна правова ідеологія, які становлять її основу, відноситься до сфери належного.

Таким чином для юридичної науки визначальним має бути усвідомлення концептуальної тези про те, що право та всі інші правові явища, що здійснюють правове регулювання, є сферою належного, а не сущого.

Конкретне правове явище завжди пов'язане або з сущим, або з належним. Історія філософської думки не знає прикладів подолання цієї дихотомії [5]. Тому чітке методологічне розмежування сущого і належного у пізнанні права є не «штучним розриванням його органічної єдності» [20, с. 35], а відображенням об'єктивно існуючих закономірностей функціонування та розвитку правових явищ.

Г. Кельзен вважав, що належне, в якому знаходиться зміст права, не пов'язано із сущим: з постулату «щось є» не випливає «щось повинно бути», так само як і з «щось повинно бути» не випливає «щось є». Поведінку, яка вимагається нормою, слід відрізняти від реально буттєвої поведінки, що співвідноситься з нею. Належна поведінка, що виступає як зміст норми, не може бути буттєвою поведінкою, яка відповідає цій нормі [10, с. 16-17]. Подальші наші міркування стосовно предмету цієї статті в цілому відповідатимуть наведеним думкам вченого.

Єдине (але істотне) застереження викликає позиція Г. Кельзена щодо взаємодії сущого і належного. У кельзенівському «чистому правознавстві» ці дві сфери співвідносяться між собою лише у ракурсі того, що певне суще може відповідати певному належному, тобто щось може бути таким, яким воно повинно бути; своєю чергою, належне «зорієнтоване» на певне суще: щось повинно «бути». Г. Кельзен позбавляє належне і суще якого-небудь істотного взаємозв'язку. Однак така думка виглядає сумнівною. Появі як мети, так і належного передує протиріччя між тим, що є, і тим, що повинно бути. Вони виводяться із невдоволеності сущим і являють собою план його перетворення. Тому належне і суще взаємообумовлюють одне одного. Чисте належне – ірреальне утворення. Абсолютна чистота стає тотожною абсолютному ніщо [13, с. 43, 45].

Відтак об'єктивно існуюча автономність і протилежність між сущим і належним не дає підстав казати про ізольованість цих двох сфер буття. Протилежне твердження суперечитиме елементарним емпіричним спостереженням і, крім того, буде алогічним: правові явища не можуть бути не пов'язаними із фактичним соціальним середовищем, заради розвитку якого вони існують.

Механізм взаємодії між належним і сущим докладно описаний Н. Нєновські.

У належному програмуються варіанти (моделі) майбутньої поведінки, факти, результати, які мають бути досягнуті у майбутньому. Саме в цьому «має бути» й у його модифікаціях («вимагається», «дозволяється», «забороняється» тощо) полягає належне. Але поведінка, факти, що розглядаються як належне, вже засвоєні у сукупному досвіді людства, являють собою висновок із людської практики, тобто із сущого, вони самі є сущим. Отже, належне випливає із сущого, пов'язано із сущим генетично. Між сущим і належним є межа (не абсолютна), оскільки в іншому випадку будь-які моральні та правові вимоги позбавляються сенсу. Відрив належного від сущого базується передусім на телеологічному характері людської праці та людської практики взагалі. З одного боку, смисл належного полягає у служінні сущому. Належне виходить із сущого, під час свого здійснення належне і його форми знову поєднуються із сущим і нарешті зникають у ньому, але вже як нове суще, з якого потім виникає нове належне. З другого боку, належне домінує над сущим, оскільки належне виражає цінність [15, с. 101, 102, 104, 115].

У належному відбувається суперечлива зустріч минулого та майбутнього. Минуле – це винайдені та перевірені практикою ефективні способи поведінки, вони постають як знання, в яких сконцентровано історичний досвід. Майбутнє – це належне, виведене як протиставлення негативної оцінки певної соціальної дійсності (сущого), воно тепер постає цінністю та метою [13, с. 192].

У своїй основі належне завжди походить від сущого, але об'єктивно являє собою новий етап його розвитку. Різниця між сущим і належним виступає частіше за все не лише як аксіологічна дистанція, а й як часовий інтервал, що передбачає рух всередині нього і подолання існуючого розриву. Внаслідок такого подолання відбувається постійний історичний саморозвиток морально-правової реальності та цивілізації в цілому [2, с. 180-181; 19, с. 114].

Належне надзвичайно тісно пов'язано із сущим, але тим не менш вони не є фазами єдиного цілого, їх відносини не характеризуються взаємопроникненням, вони являють собою окремі порівняно самостійні сфери суспільного буття. Належне виходить із сущого, породжується ним, проте воно не є ані його частиною, ані формою його виразу. Сутність належного полягає у створенні нормативних умов для цілеспрямованого певними ідеалами-цінностями розвитку сущого, виходячи з потреб останнього.

Суще і належне є протилежностями, однак вони не є внутрішньо суперечливими, оскільки представляють різні сутності. Суще і належне знаходяться у зовнішніх відносинах. Відтак взаємозв'язок між сущим і належним є не діалектичним протиріччям, а відносинами між протилежними явищами.

© Малишев Б.В.

Протилежність сущого та належного у різних відношеннях і абсолютна, і відносна. У зв'язку з цим важливою є думка В. Сагатовського про те, що «по-перше, не існує нічого абсолютно абсолютного і, по-друге, не існує такого відносного, яке б водночас, але в іншому відношенні, не було б абсолютним» [18, с. 210]. Так, якщо в якості правових розуміти явища, що пов'язані з юридичними нормами, зазначена протилежність матиме досить чіткий і однозначний вираз. Але з точки зору учасника суспільних відносин, які врегульовані правом, його суб'єктивної свідомості, така протилежність буде відносною. Тому в межах суто теоретико-правових досліджень юридичне суще завжди протистоїть юридичному належному, водночас для соціології права, антропології права, а також більшості некласичних способів осмислення правових явищ різниця між сущим і належним часто буває непринциповою.

У зв'язку з викладеним вважаємо за потрібне висловити критичне ставлення до двох тез Г. Мальцева [16, с. 529, 540], які стосуються права як явища зі сфери належного.

Вчений вважає, що належне є належним відносно сущого. Така думка є результатом помилкового ототожнення природи норми з використанням цієї норми суб'єктами, яке відбувається у сфері сущого. Належне є належним лише відносно цінності, яку воно виражає. Так, норма права, яка ніколи не була реалізованою у правовідносинах, тим не менш все одно залишається у статусі належного.

Крім того, Г. Мальцев пише, що юридична норма: створює факти; зв'язує факти і комбінує їх склад; скасовує факти. Таке твердження видається неточним, оскільки норма лише оцінює можливі факти реальності в юридичній системі координат «дозволено / заборонено». Водночас поява або зникнення вказаних фактів жодним чином безпосередньо від норми не залежить. Якщо б норми права настільки сильно впливали на появу або зникнення тих чи інших явищ, то не існувало б правопорушень.

Як зазначається у літературі, об'єктивований результат правового регулювання стосовно конкретних суспільних відносин не є продуктом самої мети та засобу (юридичних норм). Він є продуктом відповідної діяльності [12], тобто продуктом сущого.

У цій статті обґрунтовується думка про те, що до складу права можуть входити лише ті правові явища, що за своїм буттям відносяться до сфери належного. З іншого боку, під терміном «правова система» слід розуміти сукупність всіх правових явищ (у першу чергу об'єктивного права), що беруть участь у правовому регулюванні, а відтак виступають складовою сфери належного.

У межах правової системи відбувається конкретизація змісту суспільного ідеалу шляхом перетворення його на нормативну цінність, тобто цінність, яка має деонтичний характер. Таким чином право, правова система виражає належний (тобто той, який повинен бути) стан відносин, що відповідає певним суспільним цінностям, які породжені

суспільними потребами. Внутрішні цілі правової системи покликані вирішувати її відповідні протиріччя, що мають діалектичний характер.

Перейдемо до класифікації правових явищ за критерієм віднесення їх природи до сущого чи належного. Передусім відзначимо, що явище можна вважати правовим у випадку, якщо воно перебуває в істотних для його існування відносинах з об'єктивним правом, яке має найвищий статус серед інших складових правової системи.

За критерієм «суб'єктивне / об'єктивне» всі правові явища можна поділити на дві групи:

– об'єктивні правові явища: а) інституційні (уособлюють суспільну правосвідомість або закріплені у певній об'єктивній формі результати юридичної діяльності); б) поведінкові (юридична діяльність суб'єктів та їх колективів як сукупність дій);

– суб'єктивні правові явища (ті, які існують лише в межах індивідуальної правосвідомості).

Виходить, що статус правового потенційно може отримати досить широке коло різних за своєю сутністю і походженням явищ. І цей фактор завжди упускають з уваги дослідники, намагаючись термінами «право», «правова система» або «загальна теорія права» охопити всю сукупність правових явищ. Проте право, правова система не може і не повинні охоплювати всі без винятку правові явища. Інакше право та правова система втратять ознаку системності та перетворяться на конгломерат, сумативну множину, що не спроможний виконувати регулятивну функцію.

Отже, з наведеної вище загальної класифікації правових явищ критерію наявності потенціалу здійснювати правове регулювання відповідають лише інституційні правові явища, буття яких пов'язане з належним. Вони у свою чергу утворюють три підсистеми правової системи:

1) підсистема об'єктивного права: норми права (система права) та форми права (система законодавства) як результат правотворчості;

2) підсистема праворозуміння: суспільна правова ідеологія, домінуючий тип праворозуміння. Сюди ж відносяться пануючі у тій чи іншій правовій системі доктринальні погляди на принципи права, юридичні конструкції тощо.

3) підсистема правовідносин: правовідносини як модель зв'язку суб'єктивних прав та юридичних обов'язків, індивідуально-правові акти правозастосування, юридична практика як сукупність правоположень, що виникли в результаті реалізації норм права. (Правоположеннями є усталені формально визначені й опубліковані юридичні приписи загального характеру, які відображають певну тенденцію розв'язання нетипових ситуацій. Найважливішу роль у правовому регулюванні відіграють правоположення судової практики. Правоположення виникають не в процесі правотворчості, а за

наслідком застосування неоднозначних чи занадто широко сформульованих норм – конкретизації норм права, або в результаті подолання прогалин у законодавстві.)

Зазначені підсистеми охоплюють всі правові явища, які відносяться до сфери належного. При цьому підсистема об'єктивного права домінує над іншими підсистемами.

Правові явища, які не входять до складу жодної з трьох підсистем правової системи, не беруть безпосередньої участі у правовому регулюванні та досягненні внутрішніх цілей правової системи, оскільки відносяться до сфери сущого. Такими правовими явищами є:

1) об'єкти правового регулювання: індивідуальна або групова правосвідомість людей; правомірна або неправомірна поведінка людей та їхніх колективів; функціонування установ, організацій, підприємств; фактичні суспільні відносини, у тому числі особливо важливі для права управлінські відносини за участю органів держави та органів місцевого самоврядування;

2) результат правового регулювання та його оцінка: правопорядок, законність, ефективність права.

По суті запропоноване бачення складу правової системи є розвитком важливого методологічного положення про принципову гносеологічну відмінність сущого та належного у сфері права.

З одного боку, правові явища, які відносяться до сфери сущого, слід розглядати в якості правових, бо вони пов'язані з нормами права, породжені ними (крім фактичних суспільних відносин), але, з другого боку, вони не беруть участі у головній, визначальній функції – регулюванні. Якщо вести мову про правову систему, то у будь-якому випадку до її складу можуть входити тільки ті елементи, які є потрібними для правового регулювання. Здатність регулювати має лише те, що містить приписи належного.

Пошук у складі правової системи правових явищ, які відображають суще (дійсність), є безпідставним також і з точки зору загальної теорії систем, оскільки: а) система не може інтегрувати схожі, але різні за своєю природою явища, низка з яких є приписами належного («те, що повинно бути»), а інші – фактами сущого («те, що є»); б) система не може поєднувати в собі явища, які існують зараз, і явища, які можливо існуватимуть у майбутньому; в) система не може поєднувати засіб досягнення мети з результатом дії цільової причини. Сказане також є цілком справедливим і відносно безперспективності пошуку у сутності права елементів, що перебувають у сфері сущого.

Водночас об'єкт правового регулювання і результат правового регулювання можна назвати елементами правової дійсності на противагу елементам правової системи, які є виразом можливого через належне.

У філософії поняття «дійсність» слугує для позначення того, що існує, воно відрізняється від всього можливого, вірогідного, але поки не існуючого [22, с. 86]. Виходячи з цього термін «правова дійсність» досить чітко відображає істотні ознаки сущого у сфері права.

Зважаючи на це, пропозиція С. Алєксєєва розуміти під правовою дійсністю усе (виділено мною. – Б. М.) у світі правових явищ [1, с. 45] є некоректною як з точки зору традиційної філософської термінології, так і з погляду методологічної безпідставності об'єднання сущого та належного.

Постає питання: чи становлять правові явища, що відображають суще, якусь паралельну («фактичну») правову систему та чи можна взагалі розглядати правову дійсність в якості системи?

Відповіді на обидва вказаних питання матимуть негативний характер з таких причин. Складові правової дійсності в основі мають значну питому вагу неюридичних елементів, вони є компонентами інших систем. Систем, які не лише не виконують функцію правового регулювання, а й у переважній більшості взагалі не є деонтичними. Саме тому такі явища вивчаються науками, що мають відповідний міждисциплінарний характер: соціологією права, юридичною психологією, кримінологією, криміналістикою тощо.

Правову систему (належне) і правову дійсність (суще) ми пропонуємо разом позначати категоріями «сукупність усіх правових явищ» (при цьому йдеться саме про суму правових явищ, але не про системне утворення) або «правова тотальність». Зазначені категорії не мають великого гносеологічного потенціалу, оскільки сукупність абсолютно всіх правових явищ як певне ціле не може бути досліджена у принципі. Як писав з цього приводу Б. Кістяківський, «ми завжди вивчаємо лише частини, і ціле недоступно нашому пізнанню», ця думка залишається актуальною і для сучасних філософів: «Не можна спостерігати ціле, воно не може бути схоплено у предметному знанні» [4, с. 13; 11, с. 202].

Можна зустріти твердження, що право в цілому не відноситься ані до сфери сущого, ані до сфери належного [7, с. 120]. У цьому випадку знову ж таки коректніше вести мову не про право, а про правові явища. Об'єктивне право (як і правова система, підсистемою якої воно виступає), не тотожне сукупності всіх правових явищ, серед яких деякі можуть відноситися до належного, а інші – до сущого.

Так само безпідставно заперечувати різницю (межу) між елементами належного й елементами сущого у сукупності правових явищ. Як вірно вказує Л. Петрова, природа відносин норм і фактів явно асиметрична: норми завжди стосуються фактів, а факти оцінюються відповідно до норм, і це відношення не можна повернути. Незворотність є істотною рисою цього відношення. Своєю чергою, самі норми також можуть виступати

як факт і бути оціненими на відповідність їх іншим нормам або принципам, ідеям [17, с. 189, 194].

До складу змісту регулятора суспільних відносин не можна вміщати самі відносини та суб'єктів цих відносин, оскільки об'єкт впливу норми права має знаходитися поза нею і не може входити до неї хоча б через те, що норма завжди стосується бажаного стану речей, а не констатує наявну в об'єктивній реальності ситуацію.

Тут ми цілком поділяємо позицію вчених, які наголошують, що смисл норми – не у відображенні дійсності такою, як вона є, а у зміні, приведенні її відповідно до норми. Норма – це завжди належне, це те, як слід поводитися в певній ситуації, щоб досягти певних цілей [13, с. 192].

Реалізація суб'єктом норми права не перетворює її на суще. Так само не перетворює норму на суще і фактичне існування у людській практиці варіанта поведінки, що відповідає її (норми) припису. Тому непереконливо виглядають думки про те, що норма – це не лише належне, а й суще у вигляді вже існуючого чи такого, що формується, варіанта поведінки [3, с. 27; 14, с.27]. Крім суто логічної невідповідності, яка полягає у неможливості одного явища бути водночас і належним, і сущим, зауважимо, що норма права не здатна бути сущим з тієї причини, що вона завжди формулюється в абстрактній, узагальненій формі, а відтак за будь-яких умов не може ототожнюватися з конкретними життєвими ситуаціями. Розгляд об'єкта впливу норми права в якості її елемента неодмінно потребує логічного продовження у вигляді введення в неї також і суб'єкта правотворчості, що призводить до повного «розчинення» автономної сутності норми права як окремого феномена. За змістом будь-яка норма права являє собою вольове прескриптивне судження, яке впливає на поведінку суб'єктів шляхом встановлення правових стимулів або обмежень та порядку їх реалізації.

На завершення зауважимо, що розгляд правової тотальності в якості двох автономних частини означає не лише відповідну класифікацію правових явищ, але й поділ всіх юридичних закономірностей на дві групи. Адже до сущого і належного відносяться не тільки певні явища, зважаючи на свої сутнісні характеристики, але й відповідні закономірності, які є запорукою існування вказаних явищ.

Концептуальне значення поділу всіх правових явищ на дві сфери, які суттєво відрізняється одне від одної в основних своїх рисах, цілком логічно тягне за собою висновок про те, що теоретичний рівень юридичної науки (цей рівень за традицією презентують науки загальної теорії права та філософії права) структурно має бути також поділений на два основних блоки: загальну теорію правової системи та загальну теорію правової дійсності. Предметом вивчення загальної теорії правової системи є регулятивні, аксіологічні та структурні властивості права та інших правових явищ, які у сукупності складають правову систему. Предметом вивчення загальної теорії правової дійсності –

юридичні аспекти буття об'єктів правового регулювання та визначення і оцінка результату правового регулювання. Окремою важливою сферою наукового пошуку має стати дослідження всіх аспектів та закономірностей взаємодії між вказаними двома просторами правових явищ.

Використані джерела:

1. Алексеев С. С. Право: Азбука – Теория – Философия: Опыт комплексного исследования / С. С. Алексеев. – М.: Статут, 1999. – 712 с.
2. Бачинин В. А. Морально-правовая философия / В. А. Бачинин. – Х.: Консум, 2000. – 208 с.
3. Бурлай Е. В. Нормы права и правоотношения в социалистическом обществе / Е. В. Бурлай.– К.: Наукова думка, 1987. – 92 с.
4. Воронина Н. Ю. Философия: в поисках себя. Вводный курс лекций / Н. Ю. Воронина. – Самара: Самарская гуманитар. академия, 2001. – 97 с.
5. Гафаров Т. Х. Диалектика сущего и должного в правовой реальности: автореф. дисс. … канд. филос. наук: 09.00.01 / Т. Х. Гафаров / Магнитогорский гос. ун-т. – Магнитогорск, 2008. – 22 с.
6. Дудченко В. В. Про «суще» та «належне» у праві / В. В. Дудченко // Держава і право.- 2008. - Вип. 39. - С. 3-10.
7. Дудченко В. Роль нормативних фактів у сучасному праворозумінні / В. Дудченко // Право України. – 2010. – № 4. – С. 120–126.
8. Ивин А. А. Логика норм / А. А. Ивин. – М.: МГУ, 1973. – 123 с.
9. Ильин И. Понятия права и силы (Опыт методологического анализа) / И. Ильин // Ильин И. Общее учение о праве и государстве / И. Ильин. – М.: АСТ, 2006. – С. 5–53.
10. Кельзен Г. Чисте Правознавство: 3 дод.: Пробл. справедливості / Г. Кельзен; пер. з нім. О. Мокровольський.– К.: Юніверс, 2004. – 496 с.
11. Кистяковский Б. А. Философия и социология права / Б. А. Кистяковский.– СПб.: РГХИ, 1999. – 800 с.
12. Коваленко А. И. Проблема соотношения цели, средства и результата в процессе применения права / А. И. Коваленко // Применение права: вопросы истории, теории и практики / Отв. ред. А. И. Королев, Л. С. Явич. – Л., 1983. – С. 10–12.
13. Козловський А.А. Право як пізнання: вступ до гносеології права / А. А. Козловський. – Чернівці: Рута, 1999. – 295 с.
14. Кудрявцев В. Н. Юридические нормы и фактическое поведение / В. Н. Кудрявцев // Советское государство и право. – 1980. – № 2. – С. 12–20.

© Малишев Б.В.

15. Неновски Н. Право и ценности / Н. Неновски; пер. с болг. В. М. Сафронов. – М.: Прогресс, 1987. – 248 с.
16. Мальцев Г. В. Социальные основания права / Г. В. Мальцев. – М.: Норма, 2007. – 800 с.
17. Петрова Л. В. Фундаментальні проблеми методології права (філософсько-правовий дискурс) / Л. В. Петрова. – Х.: Право, 1998. – 414 с.
18. Сагатовский В. Н. Основы систематизации всеобщих категорий / В. Н. Сагатовский. – Томск: Изд-во Томского ун-та, 1973. – 431 с.
19. Теория права и государства: учебник для вузов / Под ред. Г. Н. Манова. – М.: БЕК, 1996. – 336 с.
20. Тімуш І. С. Інтегральний погляд на право: монографія / І. С. Тімуш. – К.: Атіка, 2009. – 284 с.
21. Тригубенко Ф. А. Антитеза «сущего и «должного» как этический феномен: дисс.... канд. филос. наук: 09.00.05 / Ф.А. Тригубенко / Московский гос. университет путей сообщения.– М., 2011. – 164 с.
22. Философский словарь / Под ред. И. Т. Фролова. – М.: Политиздат, 1981. -445 с.
23. Циппеліус Р. Філософія права: підручник / Р. Циппеліус; пер. з нім. Є. М. Причепій. – К.: Тандем, 2000. – 300 с.

У статті обґрунтовано значне методологічне значення для юридичної науки філософських категорій «суще» та «належне». Запропоновано класифікацію всіх правових явищ відповідно до того, до якої із двох сфер вони належать. Також вказано, що теоретичний рівень юридичної науки структурно поділяється на два основних блоки: загальну теорію правової системи (вивчає правові явища зі сфери належного) та загальну теорію правової дійсності (вивчає правові явища зі сфери сущого).

Ключові слова: *належне, суще, право, правові явища, правова система*

В статье обосновано значительное методологическое значение для юридической науки философских категорий «сущее» и «должное». Предложена классификация всех правовых явлений в соответствии с тем, к какой из двух сфер они принадлежат. Также указано, что теоретический уровень юридической науки структурно делится на два основных блока: общую теорию правовой системы (изучает правовые явления из сферы должного) и общую теорию правовой действительности (изучает правовые явления из сферы сущего).

Ключевые слова: *должное, сущее, правовые явления, правовая система*

© Малишев Б.В.

In the article the considerable methodological significance for jurisprudence philosophical categories "is" and "ought." The classification of all legal phenomena under the order in which the two spheres they belong. Also indicated that the level of theoretical jurisprudence structurally divided into two main parts: the general theory of legal system (studying legal phenomena from the field of "ought") and the general theory of legal validity (studying legal phenomena from the field of "is").

Key words: *ought, is, law, legal phenomena, legal system*

© Малишев Б.В.